

σύνδεσις ἀνομοίων διορισμῶν, οἷον τὰ διττὰ μέλη τοῦ σώματος (ὄφθαλμοί, ὄτα κ.τ.λ.). Ἡ νομιμότης εἶναι ὁλότης οὐσιωδῶν διακρίσεων, αἵτινες δὲν ἐμφαίνουσι μόνον διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις ἀλλ' ὡς ὅλον ἐνότητα καὶ ἀλληλουχίαν. Ἡ δὲ ἁρμονία εἶναι συμφωνία ποιοτικῶν διαφορῶν, οἷα συμβαίνει εἰς τὰ χρώματα, τοὺς ἤχους καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ ἀφηρημένη ἐνότης δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὕλην· ἐνταῦθα κρατεῖ ἡ ἐνότης ὡς συμφωνία τῆς αἰσθητῆς ὕλης, ὅπως γίνεται εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ἀέρος, τῶν χρωμάτων καὶ τῶν ἤχων¹. Ἐν πᾶσι τούτοις ἐνυπάρχει τὸ ἐξωτερικὸν κάλλος, ἥτοι ἡ ἐνότης τῶν μορφῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς αἰσθητῆς ὕλης, «ἡ ἀφηρημένη ἐνότης». Ἀλλ' ἡ ἀληθῆς ὁμως ἐνότης εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀμέριστος ἐνότης, ἣν ποιεῖ ἡ αὐτονομία καὶ ἐλευθερία τῆς ἀτομικότητος. Ἡ τοιαύτη ἐνότης διήκει διὰ τῆς ὕλης καὶ διαμορφοῖ αὐτήν, διαρθροῖ καὶ διακοσμεῖ τὸ σῶμα, ἐμψυχοῖ καὶ ζωογονεῖ, διέσχεται βαθμίδας καὶ κορυφοῦται εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμόν. Κυρίως εἰπεῖν καλὸν εἶναι κατὰ πρῶτον τὸ ζῶν, τὸ ὄργανικόν, διότι ἐν τῇ ζωῇ ἐμφαίνεται ἡ ἐλευθερία τῆς ἐμψυχούσης ἐννοίας· τὴν δὲ κορυφῶσιν τοῦ φυσικοῦ κάλλους ἀποτελεῖ ἡ ἀνθρωπίνη ζωή, διότι ἐν αὐτῇ δοῖ ἡ ἀμέριστος ἐκείνη ἐνότης, ἡ ψυχὴ².

5. Καὶ ὁμως πᾶν καλὸν τῆς φύσεως εἶναι ἐλλιπές, διότι οὐδέποτε ἐν τοιούτῳ καλῶ δηλοῦται ἡ ἐννοια πλήρης, ἀθόλωτος καὶ καθαρά· ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας ἐκφαίνεται ἐνταῦθα πάντοτε ἡλαττωμένη καὶ περιορισμένη³ τὸ δὲ περιεχόμενον αὐτῆς ἐνδεές καὶ πενι-

¹ Αὐτ. 189—199.

² Ἡ βαθμολογικὴ τῆς φύσεως σειρά, ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ φυτοῦ καὶ διὰ τοῦ ζῴου φθάνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι καὶ βαθμολογικὴ πρόοδος τοῦ καλοῦ. Ὅσοφ ἀνωτέραν βαθμίδα κατέχει τὸ ὄν, τοσοῦτῳ ἐντονώτερον φανεροῖ τὴν ἰδέαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοσοῦτῳ ὠραιότερον φαίνεται (Αὐτ. 167 ἐξ.).

³ Τὸ ζῶον πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς τὴν ἔξω φύσιν, τὸ ψῦχος, τὴν ξηρότητα, τὴν ἔλλειψιν τροφῆς. Οὕτως ἡττημένον ἐκ τοῦ περιέχοντος δύναται νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἀνθησιν τῆς ὠραιότητος καὶ νὰ πορίσῃ τὴν ἀποψιν τῆς καθολικῆς ἐνδείας. Ὁ ἀνθρώπινος πάλιν ὄργανισμὸς ἔχει παρεμφερῆ ἐξάρτησιν ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ἔξω φύσεως καὶ εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς ἀσθενείας, παντοίας ἐνδείας καὶ ἀθλιότητος. Οἱ σκοποὶ τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ πνεύματος διακωλύουσι καὶ ταράττουσιν ἀλλήλους. Πρὸς δ' ἔτι ἕκαστος ἄνθρωπος, ἵνα διατηρήσῃ ἑαυτὸν ὡς ἄτομον, ὀφείλει νὰ ποιῇ ἑαυτὸν πολλάκις ὄργανον ἄλλων· καὶ πάλιν, ἵνα θεραπεύσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ συμφέροντα, πρέπει νὰ ὑποβιβάξῃ τοὺς ἄλλους καὶ χρησιμοποιοῖ ὡς ἀπλᾶ μέσα. Ἐνὶ λόγῳ ἕκαστος ἄνθρωπος ἡττηται ἐκ τῶν θύραθεν ἐπενεργειῶν, νόμων, πολιτικῶν

χρόν¹. Ἐν τῇ φύσει κρατεῖ ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ἀνάγκη, λείπει ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἐλευθερία, ἣν ἀπαραιτήτως ἀπαιτεῖ ἡ γνησία καὶ ἀληθινὴ ὡραιότης. Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία δι' ἣν τὸ πνεῦμα ἀδυνατεῖ νὰ ἀνεύρη τὴν ἄμεσον θεάν καὶ ἀπόλαυσιν τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐν τῇ πεπερασμένῃ φύσει τῶν ὄντων, ἐν τῇ ἀμέσῳ πραγματικότητι· διὸ ἀναγκάζεται νὰ πραγματώσῃ τὴν ἔνδειαν ταύτην ἐν ἄλλῳ τινὶ ὑπερτέρῳ πεδίῳ, τουτέστιν ἐν τῇ τέχνῃ, ἧς πραγματικότης εἶναι τὸ ἰδεῶδες².

6. Διὰ τῆς τέχνης ὁ ἄνθρωπος ἀντιτάττει πρὸς τὴν ὤμην πραγματικότητα τὸ ἰδεῶδες· ἐπιτυγχάνει ὅτι δὲν παρέχει ἡ πραγματικότης, τουτέστιν· ἐκφαίνει καθαράν τὴν ἰδέαν· κατορθοῖ ὅπως ἡ ἰδέα διήκη διὰ τῆς πραγματικότητος καὶ ἐμφανίζεται οὐχὶ μερικῶς καὶ ἀποσπασματικῶς ἀλλ' ὀλικῶς καὶ τελείως. Αἱ ἔνδειαι λοιπὸν καὶ ἐλλείψεις τῆς ἀμέσου πραγματικότητος ἄγουσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ καλοῦ τῆς τέχνης καὶ καθορίζουσι τὸ ἔργον αὐτῆς. Ἡ τέχνη ἔχει ἀποστολήν, ἵνα τὴν ζωτικότητα καὶ μάλιστα τὴν πνευματικότητα παριστᾷ ἐξωτερικῶς ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ποιῇ τὸ ἐξωτερικὸν ὁμόλογον πρὸς τὴν οἰκείαν ἔννοιαν³· καθαίρει τὰ ἀμέσως δεδομένα ἀπὸ τῶν ἐκ τυχαίων καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἐπιγενομένων ἀτελειῶν καὶ ἄγει ταῦτα εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν⁴. Αὕτη δὲ ἀκριβῶς ἡ ἀναγωγὴ τῆς ἐξωτε-

διατάξεων, κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῶν τοιούτων. Πάσχων λοιπὸν ὑπὸ στερήσεως ἐλευθερίας διέρχεται τὸν βίον οἶονεὶ δεδεμένος δι' ἀρραγῶν ἀλύσεων. Οὕτω δὲ διάγων οὐδέποτε ἐπιτυγχάνει βίου τελείου καὶ ἐλευθέρου, οὗ ἄνευ εἶναι ἀδύνατος ἡ ὡραιότης. (Αὐτ. 205 ἐξ.).

¹ Τὸ ἐνδόμυχον βάθος, ἐξ οὗ ἐκπηγάζουσιν αἱ ἐπὶ μέρους ἐνέργειαι, δὲν φθάνει μέχρι τῆς ἐπιφανείας καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς. Τὸ πνευματικὸν ἄτομον εἶναι ὀλότης καθ' ἑαυτὴν καὶ συνέχεται ὑπὸ πνευματικοῦ κέντρου· ἐν τῇ ἀμέσῳ δ' ὁμοῦ αὐτοῦ πραγματικότητι κατὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον ἀποσπασματικὸν (fragmentarisch), διότι ὑπάρχει ἐν συναφείᾳ καὶ συναρτήσει πρὸς ἄλλα. Τὸ ἄτομον λοιπόν, οἷον ἐμφαίνεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς πεζότητος καὶ χαμαιπετείας, δὲν ἐνεργεῖ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὀλότητος καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ' ἐν ἐξαρτήσει ἀπ' ἄλλων. Τοῦτο δὲ ὀνομάζει ὁ Ἑγελος «πεζότητα τοῦ κόσμου» (Prosa der Welt), ὅτι πάντα ἐν τῇ ζωῇ ὑπόκεινται εἰς τὸ πεπερασμένον καὶ μεταβλητόν, εἰς τὴν ἐμπλοκὴν τοῦ σχετικοῦ, εἰς τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης, ἧς νὰ ἀπαλλαγῇ τις ἀποβαίνει ἀδύνατον. Ἐνεκα τοῦ τοιούτου περιορισμοῦ καὶ τῆς ἐξαρτήσεως, τοῦ σχετικοῦ καὶ τῆς ἀνάγκης, ἐν ἣ τὸ καθ' ἑκάστον εὐρίσκεται, ἡ φανέρωσις τῆς ἰδέας εἶναι ἀτελής· ἡ ἰδέα ἀπλῶς ὑπεμφαίνεται καὶ ἡ ὡραιότης ἐμφανίζεται μόνον «ἀποσπασματική». (Ἐνθ. ἄνωτ.).

² Αὐτ. 212.

³ Αὐτ. 212.

⁴ Δύναται τοῦτο νὰ λεχθῇ κολακεία τῆς τέχνης, ἣν συνήθως ἀσκει ὁ

E.γ.Δ της Κ.Π. Π. ΜΑΡΙΑΝΝΙΝΑ 2006

ρικήσ ὑπάρξεωσ εἰσ τὸ πνευματικόν, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πνεύματος διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ φαινομένου εἶναι τὸ ἰδεῶδες. Τὸ ἰδεῶδες ὅμως δὲν φιδάνει εἰσ καθολικὴν ἀφηρημένην μορφὴν οὐδ' εἶναι ξένον τῆσ πραγματικότητοσ¹ ἐκ τοῦ ἐναντίου εἶναι τὸ κυρίωσ πραγματικόν, ὅπωσ καὶ ἐν πάσῃ ἐμπειρικῇ ὑπάρξει μόνῃ ἡ ἰδέα εἶναι τὸ πραγματικόν². Ἡ τέχνη ποιεῖ ὅπωσ διαφανῇ ἡ ἔννοια, ἡ ἐνδόμυχοσ ψυχὴ τοῦ δημιουργήματοσ, ἐκδηλωθῇ δ' ἐν πραγματικῇ ὑπάρξει τὸ ἀληθὲσ καὶ ἀπειρον περιεχόμενον ἐν ὄλῃ αὐτοῦ τῇ ἐλευθερίᾳ³. Διὰ τῆσ τέχνησ ἄρα τὸ πνεῦμα ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῆσ πεπερασμένησ φύσεωσ καὶ ἐλευθερούμενον καθίσταται πνεῦμα ἀπείρου ἐλευθερίας καὶ ἀληθείασ, ἀνυψοῦται καὶ αἴρεται ὑπὲρ τὰ στενὰ ὅρια τῆσ ἐγκοσμίου ὑπάρξεωσ⁴.

7. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται εὐνόητοσ ἡ σχέσις φύσεωσ καὶ τέχνησ, πραγματικοῦ καὶ ἰδεατοῦ κάλλουσ. Ἡ τέχνη στοχαζομένη τοῦ ἰδεῶδουσ, ὅπερ εἶναι ἡ ἀληθῆσ πραγματικότησ⁵, ἔργον ἔχει οὐχὶ τὴν ἀπλὴν μίμησιν τῆσ φύσεωσ⁶ ἀλλὰ τὴν ἐμφάνειαν τῆσ ἐν τοῖσ πράγμασι προσωπογράφοσ· ἀφαιρεῖ τὰσ κηλίδασ τοῦ δέρματοσ καὶ πᾶσαν ἄλλῃν ἀτέλειαν οὕτω δὲ ἀπεικονίζει τὸν γενικὸν τοῦ προσώπου χαρακτηῖρα καὶ τὰ ἴδια πνευματικὰ γνωρίσματα. (Αὐτ. 216 ἐξ.)

¹ «Τὸ ἰδεῶδες εἶναι ἡ πραγματικότησ ἀπῆλλαγμένη τῶν λεπτομερειῶν καὶ τυχαίων ἰδιοτήτων, καθ' ὅσον τὸ ἐσωτερικόν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου τοῦ ἀμοῖρου τῆσ καθολικότητοσ ἐμφανίζεται ὡσ ἔμψυχοσ ἀτομικότησ». (Αὐτ. 217).

² Ἡ τέχνη κατ' ἀρχὰσ ἀποβλέπει εἰσ τὸν πραγματικὸν βίον καὶ ἐκ τούτου λαμβάνει τὰσ μορφὰσ ἀλλὰ καθαίρουσα καὶ διαμορφοῦσα μεταποιεῖ αὐτὰσ εἰσ ἐνσάρκωσιν τῆσ ἰδέασ· προσθέτει καὶ ἀφαιρεῖ, ἰδανικεῦει καὶ κατορθοῖ τὴν ἐμφάνειαν μόνου τοῦ οὐσιώδουσ· οὕτω δὲ δημιουργεῖ κόσμον ἄλλον παρὰ τὸν πραγματικὸν καὶ ὑπὲρ αὐτόν.

³ Ἡ τέχνη ἀποβλέπει εἰσ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πνεύματοσ ἀπὸ τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν τύπων τῆσ πεπερασμένησ φύσεωσ, εἰσ τὴν παράστασιν τοῦ ἐν τοῖσ αἰσθητοῖσ καὶ φαινομένοισ ἀπολύτου, εἰσ τὴν ἀνάπτυξιν τῆσ ἀληθείασ, ἥτισ δὲν ἐξαντλεῖται ὡσ ἱστορία τῆσ φύσεωσ ἀλλ' ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆσ τέχνησ.

⁴ Τὸ ἰδεῶδες εἶναι ἡ ἀληθῆσ πραγματικότησ, διότι ἀντιστοιχεῖ πρὸσ τὴν οὐσίαν, τὴν ἔννοιαν. «Ἡ τέχνη—λέγει—ἀνάγουσα τὴν ὑπαρξιν εἰσ ἀρμονίαν πρὸσ τὴν ἀληθῆ ἀύτησ ἔννοιαν ποιεῖται ἐκποδῶν πᾶν τὸ μὴ συμφωνοῦν ταύτῃ καὶ οὕτω διὰ τῆσ καθάρσεωσ παράγει τὸ ἰδεῶδες». (Αὐτ. 216).

⁵ Αἰ ὑπὸ τῶν πτηνῶν ῥαμφιζόμεναι σταφυλαὶ τοῦ Ζεύξιδουσ, αἰ πρὸσ τὰ ἀρχέτυπα ὁμοιόταται εἰκόνεσ, δὲν διεγείρουσι διαφέρον ἀλλ' εἶναι ψυχραὶ μιμήσεισ, ὧν ἡ ἀξία περιορίζεται ἐν τῇ ὑπερνικήσει τῶν τεχνικῶν δυσχερειῶν. Ἡ χαρὰ καὶ ὁ θαυμασμοσ ἐπὶ τοιοῦτοισ ἔργοισ εἶναι ψυχρὸσ ἢ μεταβάλλεται εἰσ κόρον καὶ ἀηδίαν. Προστεθῆτω ὅτι ἡ τέχνη ὅσον καὶ ἂν τείνη νὰ μιμηθῇ τὴν φύσιν ἀδυνατεῖ καθόλου νὰ προσεγγίση αὐτῇ καὶ ὁμοιάζει πρὸσ σκώληκα ἐπιχειροῦντα νὰ καταφθάση ἐλέφαντα (Αὐτ. 73).

λανθανούσης λογικότητος καὶ ἀληθείας¹. Ἐντεῦθεν μάλιστα προέρο-
χεται τῆς τέχνης ἢ ὑπεροχή. Τινὲς νομίζουσιν ὅτι τὸ ἔργον τῆς τέχνης
ὑπολείπεται τοῦ προϊόντος τῆς φύσεως, διότι ἐκεῖνο δὲν ἔχει ζωὴν καὶ
συναίσθημα ἀλλ' εἶναι ἄψυχον καὶ νεκρόν. Τὸ πρᾶγμα ὁμως δὲν ἔχει
οὕτω, διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ καλλιτέχνημα μόνον ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ
παρέχει τὴν ἔμφασιν τῆς ζωτικότητος ἐνδον δὲ παραμένει κοινὸς
λίθος ἢ ξύλον ἢ ὄθονη. Πλὴν ὁμως οὐχὶ ἢ ἐξωτερικῇ ὄψει ἀλλὰ τὸ
πνεῦμα ἀναδεικνύει τὸ ἔργον τῆς ὡραίας τέχνης· καλλιτέχνημα εἶναι τι
μόνον ἐφ' ὅσον προῆλθεν ἐκ τοῦ πνεύματος, ἀνήκει ἤδη εἰς τὸ πνεῦμα,
ἔλαβε τὸ βάπτισμα τοῦ πνευματικοῦ καὶ παριστᾷ μόνον ὅτι ἐσχημα-
τίσθη κατὰ τὴν ἁρμονίαν τοῦ πνεύματος². Ἐὰν ἡ τέχνη ἦτο πιστὴ
μίμησις τῆς φύσεως καὶ ἀπλῆ ἐπανάληψις αὐτῆς, θὰ ἀπετέλει περιττὴν
ἀσχολίαν καὶ ὑπεροπτικὴν παιδιάν· προσέτι δὲ θὰ ὑπῆρχε πολλῶ ὑπο-
δεεστέρα αὐτῆς³ καὶ ἄγαν ἀδύνατος, ὅποτε θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ψιλὸν

¹ Αὐτ. 215. «Ἡ τέχνη ἔχει τὸν προορισμόν, ὅπως συλλάβῃ καὶ παραστήσῃ
τὸ ὑπάρχον ὡς ἀληθές, τ.ε. ὡς σύμφωνον πρὸς τὸ καθ' ἑαυτὸ περιεχόμενον».
Ἐάν ἡ τέχνη εἶναι ἔργον οὐχὶ τόσο δεξιότητος ὅσον διανοήσεως. Ὁ καλλι-
τέχνης πρέπει νὰ νοήσῃ καὶ παραστήσῃ τὸν γενικὸν χαρακτήρα, τὰ σταθερὰ
πνευματικὰ γνωρίσματα· δὲν θὰ εἰκονίσῃ τὰς λεπτομερείας τῶν μελῶν, τὰς
τριχὰς, τὰς φλέβας καὶ τὰς τυχαίας ιδιότητας τῆς ἐπιδερμίδος, ἀλλὰ θὰ ἐξάρῃ
τὴν ἔκφρασιν τῆς φυσιογνωμίας. Οὕτω καὶ ὁ Ὀμηρος δὲν περιγράφει ὅλον τὸ
σῶμα τοῦ Ἀχιλλέως ἀλλ' ἀρκεῖται νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ ἦρωας ἔχει τὸ μέτωπον ὑψη-
λόν, τὴν ῥίνα εὐμορφον, τὰς κνήμας μακρὰς καὶ ἰσχυράς. (Αὐτ. 230).

² Τὴν πνευματικὴν ἀξίαν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν πράξει τινὶ ἢ ἀτομικῶ
χαρακτήρι συλλαμβάνει καὶ ἐξαίρει τὸ καλλιτέχνημα καθαρώτερον καὶ διαφα-
νέστερον ἢ ἢ ἄτεχνος πραγματικότης. Διὸ τὸ τεχνουργημα εἶναι ὑπέρτερον
οἰουδήποτε τῆς φύσεως ἔργου, ὅπερ δὲν διαπορεύεται διὰ τοῦ πνεύματος. Ἐπὶ
τούτοις οὐδὲν φυσικὸν ὄν παριστᾷ τὸ θεῖον ἰδεῶδες, ὅπερ δύναται νὰ παρα-
στήσῃ μόνῃ ἢ τέχνῃ. Συντόμως εἰπεῖν τὸ κάλλος τῆς τέχνης εἶναι
τὸ ἐκ τοῦ πνεύματος γεννηθὲν καὶ ἀναγεννηθὲν κάλλος,
ὅσῳ δὲ ὑψηλότερον ἴσταται τὸ πνεῦμα καὶ τὰ προϊόντα αὐτοῦ ὑπὲρ τὴν φύσιν
καὶ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, τόσο ἀνώτερον εἶναι τὸ κάλλος τῆς τέχνης παρὰ
τὸ κάλλος τῆς φύσεως. (Αὐτ. 55. 20 ἐξ.).

³ Πολλοὶ ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἡ φύσις καὶ τὰ ἔργα αὐτῆς εἶναι ἀνώ-
τερα ὡς ἔργα τοῦ θεοῦ, τῆς ἀγαθότητος καὶ σοφίας αὐτοῦ, ἐνῶ τὰ προϊόντα
τῆς τέχνης εἶναι μόνον ἀνθρώπινα ἔργα γενόμενα δι' ἀνθρωπίνων χειρῶν
καὶ κατ' ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. Ἀντιτάττουσι τὰ προϊόντα τῆς φύσεως ὡς
θεῖαν δημιουργίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν ὡς πεπερασμένην· πλα-
νῶνται ὁμως νομίζοντες ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ διὰ τοῦ
ἀνθρώπου ἀλλὰ περιορίζει τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας ἐν μόνῃ τῇ φύσει. Τοιαύ-
την δοξασίαν πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν καὶ νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ

ὁμοίωμα ὄντος ἐμψύχου καὶ ζῶντος¹. Πόρρω δ' ὅμως ἀπέχουσα τοῦ νὰ εἶναι τυφλὴ τῆς φύσεως μίμησις παρέχει τὸ ἰδεῶδες καὶ διὰ τοῦτο δημιουργεῖ τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν, τὴν εὐδίαν καὶ γαλήνην, τὴν ἁρμονίαν καὶ φαιδρότητα. Προβάλλουσα τοὺς ἐν τόποις αἰθρίοις ἐνοικοῦντας καθαροὺς τύπους ἀπομακρύνει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς θυέλλης τῶν παθῶν καὶ τῶν θλίψεων² ποιεῖ νὰ λησμονήσωμεν τὰς ἀνησυχίας καὶ τοὺς φόβους, τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς μικρότητας τῶν προσωπικῶν συμφερόντων³ καταπραΰνουσα τὰς ψυχὰς ἐλευθεροῖ ἅμα καὶ ἀνυποῖ εἰς τὸν γαλήνιον καὶ ἄλυπον τῶν ἰδεῶν κόσμον, εἰς τὴν φαιδρὰν ἠρεμίαν καὶ μακαριότητα⁴.

8. Ἡ τέχνη ἔχει ὑποκείμενον τὴν φύσιν, ἣν ὅμως ἀναπαράγουσα ἀνυποῖ εἰς τὴν ἰδέαν⁵. ὑπόθεσιν ἔχει οὔτε τὴν ἀπλὴν φύσιν οὔτε τὴν

θεὸς τιμῆ μᾶλλον τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος παρὰ τὰ προϊόντα τῆς φύσεως· διότι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οὐ μόνον ὑπάρχει ὁ θεὸς ἀλλὰ καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὑψηλότερον ἢ ἐν τῇ φύσει. Ἐν μὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκφαίνεται ὁ θεὸς ἐν μορφῇ συνειδητοῦ πνεύματος ἐν δὲ τῇ φύσει κατὰ τρόπον αἰσθητὸν καὶ ἐξωτερικόν. Ὡστε ἐνεργεῖ ὁ θεὸς ἐν τῇ τέχνῃ ἐντονώτερον ἢ ἐν τῇ φύσει. (Αὐτ. 56).

¹ Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ τῆς τέχνης ἡ αὐτὴ μομφή, ἣν Τοῦρκός τις ἐπέρριψε κατὰ τοῦ ἰχθύος ἐζωγραφημένον ἐπιδείξαντος James Bruce. «Ἐάν ὁ ἰχθύς—εἶπεν ὁ Τοῦρκος—κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως ἐξαναστῆ κατὰ σοῦ καὶ μεμφθῆ ὅτι ἐποίησας αὐτῷ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, πῶς θὰ δικαιολογηθῆς»; Καὶ ὁ Προφήτης εἰς δύο γυναῖκας διηγουμένας αὐτῷ τὰς ἐν αἰθιοπικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπαρχούσας εἰκόνας παρετήρησεν· «Αἱ εἰκόνας αὗται θὰ καταγγείλωσι τοὺς ἐργάτας αὐτῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως». Καθόλου δὲ οἱ Τοῦρκοι ὡς μωαμεθανοὶ δὲν ἀνέχονται (μᾶλλον δὲ δὲν ἠνείχοντο) ζωγραφίας, ὁμοιώματα ἀνθρώπων καὶ τὰ τοιαῦτα. (Αὐτ. 72).

² Ὁ Schiller ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Τὸ ἰδεῶδες καὶ ἡ ζωὴ» (Ideal und Leben) ἀντιτάττει εὐλόγως πρὸς τὴν ἐξ ἀγόνων καὶ πόνων ἀποτελουμένην πραγματικότητα τὸν ἠρεμον τοῦ καλοῦ κόσμου, ἐνθα περιπατοῦσιν αἱ σκιαί, οὐχὶ φασματώδεις ἀλλ' ἀκτινοβόλοι σκιαί. Ὁ μὲν βίος, ἐπάγει ὁ αὐτὸς ποιητής, εἶναι θλιβερὸς ἢ δὲ τέχνη φαιδρὰ (ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst). Ὁ Ἐγελος ἐγκρίνων καὶ μνημονεύων τὰ βσθυγνώμονα ταῦτα ῥήματα παρατηρεῖ· «Τοιοῦτο σκιῶν βασιλεῖον εἶναι τὸ ἰδεῶδες· ἐν αὐτῷ ἐπιφαίνονται τὰ πνεύματα, ἐξεστηκότα τῆς ἀμέσου πραγματικότητος, ἀποκεχωρισμένα τῆς ἐνδεΐας τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως, ἀπηλλαγμένα τῶν δεσμῶν καὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, ἐλεύθερα τῶν διαστροφῶν καὶ παραμορφώσεων, αἰτίγες εἶναι συναφεῖς πρὸς τὴν πεπερασμένην τῶν φαινομένων φύσιν». Λοιπὸν ἐν τῇ συνήθει τῶν ἐλλείψεων καὶ ἀναγκῶν ζωῆ κρατοῦσι τὰ πάθη καὶ αἱ θλίψεις ἀφ' ὧν ἀπαλλάττει ἡμᾶς καὶ φαιδρύνει ἡ τέχνη (heiter ist die Kunst). (Αὐτ. 217 ἐξ.).

³ Οἱ Ὁλλανδοὶ ζωγράφοι παριστῶσιν ὑφάσματα, σκεύη, ἵππους καὶ ἵπποκόμους, ποτήρια χωρικοὺς καπνίζοντας καὶ παίζοντας διὰ ὑπαρῶν ζωτοπαι-

καθαράν ιδέαν, οὔτε τὴν ὕλην οὔτε τὴν ιδέαν μόνην ἀλλ' ὁμοῦ τὴν ὕλην καὶ τὴν ιδέαν, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τὴν ἐν τῇ ὕλῃ ἐκδηλουμένην ιδέαν. Βεβαίως ἡ τέχνη θὰ κατέπιπτεν, εἰ κατῆρχετο καὶ περιορίζετο εἰς τὴν ὠμὴν πραγματικότητα ἀλλὰ πάλιν ἀδυνατεῖ νὰ ὑπάρχη ἄνευ τῆς πραγματικότητος· διότι τὸ καλὸν εἶναι καθολικὸν ἀλλὰ καθολικὸν προσλαβὸν μορφήν ἀτομικὴν¹. Καλὰ ἔργα εἶναι ἐκεῖνα, ὧν τὰ ὑποκείμενα εἶναι μὲν, ὅσον τὸ δυνατόν, ιδεώδη ἀλλὰ παρίστανται ἐν μορφῇ μερικῇ². Τοιαῦτα δὲ μορφαὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν μυθικοὶ ἢ ἱστορικοὶ ἥρωες³, βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες καὶ ὅλως ἄνθρωποι ὑπέροχοι, ἐν οἷς

γνίων. Ταῦτα πάντα, πράγματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου μὴ διεγείροντα ἴδιον διαφέρον, ἀρέσκουσι θεωρούμενα ἐν τῇ εἰκόνι· διότι ὁ καλλιτέχνης συνέλαβεν αὐτὰ ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ ἀναπαρήγαγεν ἰδανικώτερα. Μετὰ χαρᾶς ἀπολαύομεν τοιαύτης εἰκόνας ἀναλογιζόμενοι ὅτι ὁ πονηρὸς καλλιτέχνης παίζει ὑφαρπάζων καὶ παγίων παροδικὴν τινα καὶ φευγαλέαν στιγμὴν, οἷον μειδίαμα, βλέμμα, φωτεινὴν γραμμὴν· συναισθανόμεθα ὅτι ἐκεῖνος ἀνυψώθη καὶ συνανυψοῖ ἤδη ἡμᾶς ὑπὲρ τὴν φύσιν. Ἐτερον παράδειγμα ἔστωσαν οἱ ἐν Μονάχῳ πίνακες τοῦ Murillo οἱ εἰκονίζοντες νεαροὺς ἐπαίτας· οἱ παῖδες ῥακένδυτοι καὶ ἡμίγυμνοι παρίστανται ἀσχολούμενοι εἰς τὸ νὰ φάγωσι πέπονας καὶ σταφυλάς, ὑπερήφανοι ἐπὶ τῇ ἀμεριμνησίᾳ, ἐλεύθεροι καὶ μακάριοι σχεδὸν ὡς οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἐνταῦθα ἡ ἀληθὴς τέχνη παριστῶσα κοινὰ καὶ συνήθη πράγματα ἀνυψοῖ αὐτὰ εἰς τὸ πεδίου τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φαιδρότητος, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ προκαλῇ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ παρατηρητοῦ. (Αὐτ. 224 ἐξ. 226. 232. 234 ἐξ.).

¹ Ὁ Ἔγελος ἀσχολεῖται διεξοδικῶς περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ιδεώδους καὶ τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ πραγματικοῦ στοιχείου.

² Τὸ εἰδύλλιον «Hermann καὶ Dorothea» εἶναι ὑριστούργημα, διότι ὁ Goethe ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ τὴν ιδέαν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πατρίδος ἐν τῷ ταπεινῷ βίῳ κατοίκων τινῶν πολίχνης. Ἰδεώδης δὲ καὶ ποιητικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἥρωική, ἐν ᾗ δρῶσιν ὡς μεγάλα ἐλατήρια ἡ πατρὶς καὶ ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἐνταῦθα ἀναφαίνονται ἴδιαι εὐκαιρίαι, ἐξ ὧν προκύπτουσιν ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις καὶ πράξεις. Καθολικαὶ δὲ δυνάμεις δεσπόζουσαι τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου εἶναι τὰ πάθη, ὧν ἐμφορούμενον τὸ πρόσωπον καθίσταται χαρακτήρ. (Αὐτ. 349 ἐξ. 353 ἐξ.).

³ Ὁ Ἔγελος εὕρισκει καὶ πάλιν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τοὺς ἥρωας. Οὗτοι εἶναι πρόσωπα ἀνεξάρτητα, μοναδικὸν ἔργον ἔχοντα τὸν θρίαμβον τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐλλόγου βουλήσεως. Οἱ Ἕλληνες ἥρωες Ἡρακλῆς καὶ Θησεὺς δρῶσιν ἐν χρόνοις, ἐν οἷς δὲν ὑπῆρχον νόμοι. Πράττουσι λοιπὸν κατὰ τοὺς πόθους, τὰ πάθη καὶ τὴν προσωπικὴν αὐτῶν ἀρετὴν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, πρὸς οὓς δὲν ὑπάρχει οὔτε δικαιοσύνη οὔτε ἀδικία καὶ ὧν τὸ θέλημα καθίσταται νόμος, δημιουργοῦσιν αὐτοὶ δίκαιον καὶ τάξιν, νόμον καὶ ἦθος καὶ ἰδρύουσι πολιτείας ὑπὸ τοῦ λόγου διεπομένας.

συμπίπτει πραγματικῶς τὸ καθολικὸν καὶ τὸ μερικόν¹. Ἄλλα καὶ πολλαὶ περιστάσεις καὶ ὠρισμένοι πράξεις χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῆς τέχνης πρὸς παράστασιν τῆς ἰδέας ἐν μορφῇ ἀτομικῇ². Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἡ τέχνη στοχαζομένη μάλιστα τῆς ἰδέας καὶ ἀποκαλύπτουσα αὐτὴν δὲν παραμελεῖ τοῦ πραγματικοῦ στοιχείου³· συνάπτει τὴν φύσιν καὶ τὴν νόησιν, τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν· ἐκφράζει διὰ μορφῶν αἰσθητῶν τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ ἀνυποῖ ἡμᾶς οὐχί, ὅπως ὁ αὐστηρὸς ἠθικολόγος, διὰ τῆς ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐν αὐτῷ κάλλους· προσφέρουσα εὐάρεστον θέαμα θεραπεύει τὴν ἀνάγκην τῆς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως καὶ τοὺς καθαροὺς πόθους τοῦ ἡμετέρου πνεύματος.

9. Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγονται τὰ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἀπαιτούμενα προσόντα τοῦ καλλιτέχνου. Πρὸς καλλιτεχνικὴν δηλαδὴ παραγωγὴν ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον ἡ δημιουργικὴ φαντασία⁴, εἰς ἣν ἀνίκει πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἡ δεξιότης καὶ εὐχέρεια περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν μορφῶν αὐτῆς· τὰς δὲ ποικίλας τοῦ κόσμου εἰκόνας πορίζει μὲν, ὡς εἰκός, τὸ μετὰ προσοχῆς ὄραν καὶ ἀκούειν διαφυλάττει δὲ ἡ μνήμη. Τὰς παντοίας εἰκόνας θὰ λαμβάνῃ ὁ καλλιτέχνης οὐχί ἐξ αὐθαιρέτων φαντασμάτων καὶ τοῦ πλήθους ἀφηρημένων γενικοτήτων ἀλλ' ἐκ τῆς ἀφθονίας τῆς ζωῆς⁵. Πλὴν τῆς ἀντίληψεως καὶ ἀκριβοῦς γνώσεως τοῦ ἔξω κόσμου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ οἰκειότης καὶ ἐμπειρία τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, τῶν παθῶν δηλονότι

Ἡρώες τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι οἱ ἱππῶται, οἱ ἀριστεῖς τῶν σταυροφοριῶν καὶ οἱ ἀγωνισταὶ κατὰ τῶν ἀπίστων. (Αὐτ. 254 ἐξ.).

¹ Ἐὰν ἐκπρόσωποι καὶ φορεῖς τοῦ ιδεώδους εἶναι ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καί, καθόλου εἰπεῖν, ἄνθρωποι ὑπερέχοντες, αἰτία εἶναι οὐχί ἡ ἀγάπη καὶ ἡ προτίμησις τῆς ἀριστοκρατίας ἀλλ' ἡ ἐν τοιούτοις προσώποις ἐκδήλωσις τῆς μεγίστης ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας.

² Αἱ νῖκαι τῶν ἀθλητῶν ἐγένοντο τῷ Πινδάρῳ ἀφορμὴ τῶν ἐπινίκων εἰς τοὺς Ὀλυμπιονίκας. Ὡσαύτως ἡ περιγραφή φυσικῶν ἀντικειμένων εἶναι κατάλληλον μέσον πρὸς μερίκευσιν τοῦ καθολικοῦ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὠρισμένων περιστάσεων γινόμενα καλλιτεχνήματα (ἀγάλματα, ποιήματα, μυθιστορήματα) ἐμφαίνουσι γενικὴν καὶ τυπικὴν ἀξίαν καὶ ἅμα χρησιμεύουσιν εἰς χαρακτηρισμὸν μερικῶν περιστάσεων.

³ Ἐνταῦθα συμφωνεῖ ὁ Ἐγκελος πρὸς τὸν Schelling καὶ τοὺς ἄλλους ἐγκρίτους Γερμανοὺς.

⁴ Ἡ δημιουργικὴ φαντασία (Phantasie) δὲν πρέπει νὰ συγγένηται πρὸς τὴν παθητικὴν φαντασίωσιν (Einbildungskraft).

⁵ Ὁ καλλιτέχνης πρέπει πολλὰ νὰ ἔχῃ ἰδεῖ καὶ ἀκούσει καὶ πολλὰ νὰ ἐνθυμῆται, ἥτοι νὰ ἔχῃ παρατηρητικότητα καὶ μνήμην.

τῆς ψυχῆς καὶ τῶν πόθων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Πρέπει ἄρα ὁ καλλιτέχνης νὰ ἔχη πείραν καὶ γνῶσιν τοῦ κόσμου, ἣτις πολυγνώσια προϋποθέτει ζωηρὸν διαφέρον καὶ ἰσχυρὰν εὐαισθησίαν, περιεργίαν ἀπαυστον καὶ προσοχὴν ἀδιάλειπτον εἰς τὰ ἐν τῷ βίῳ συμβαίνοντα. Εἰς τὴν φαντασίαν δὲ ἀνήκει οὐ μόνον ἡ ἀντίληψις τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πραγματικότητος ἀλλὰ καὶ ἡ συνείδησις τῆς καθ' ἑαυτὴν ὑπαρχούσης ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν πραγμάτων, ἣτις θὰ προέλθῃ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνειαν¹. Διὰ τῆς περισκέψεως, τῆς προσοχῆς καὶ συγκεντρώσεως ποιεῖ ὁ καλλιτέχνης τὴν ὕλην αὐτοῦ καὶ τὴν διαμόρφωσιν ταύτης ὡς ἴδιον ἐγώ, ὡς ἐνδοτάτην αὐτοῦ κτῆσιν, ὡς ὑποκείμενον διὰ τοῦ συναισθήματος συνάπτει τὸ πρᾶγμα εἰς ἓν μετὰ τοῦ ἐνδομύχου ἐγώ. Ἐντεῦθεν προέρχεται ὅτι ὁ καλλιτέχνης πλὴν τῆς πολυγνώσιας πρέπει νὰ ἔχη συναισθανθῆ πολλὰ καὶ μεγάλα συναισθήματα, νὰ ἔχη δοκιμάσει ζωηρὰς τῆς καρδίας κινήσεις, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νὰ φανερώσῃ τὰ μυστηριώδη τῆς ζωῆς βάθη².

10. Ἡ δημιουργικὴ τῆς φαντασίας ἐνέργεια, δι' ἧς ὁ καλλιτέχνης τὸ καθ' ἑαυτὸ ἔλλογον ἐξεργάζεται ὡς ἴδιον αὐτοῦ ἔργον καὶ προσποιεῖ πραγματικὴν μορφήν, εἶναι ἡ λεγομένη *μεγαλοφυΐα*. Αὕτη εἶναι ἡ καθόλου δεξιότης πρὸς ἀληθῆ παραγωγὴν τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ ἡ ἐνέργεια πρὸς διαμόρφωσιν καὶ πραγμάτωσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ δεξιότης καὶ ἐνέργεια εἶναι τι ὑποκειμενικόν, διότι πνευματικὴν δημιουργίαν ποιεῖ μόνον τὸ αὐτοσυνείδητον ὑποκείμενον· ἡ *μεγαλοφυΐα* εἶναι ἅμα *ιδιοφυΐα*³. Βεβαίως πᾶσαι αἱ τέχναι χρῆζουσι μακρᾶς σπουδῆς καὶ

¹ Ὁ καλλιτέχνης ὀφείλει νὰ ἔχη ἐπίγνωσιν τῆς λογικότητος τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ ἐξέλεξε, καὶ νὰ συγκινῆται ὑπ' αὐτῆς· πρέπει κατὰ πάσας τὰς ὄψεις ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ βαθύτατα νὰ ἔχη διασκοπήσει καὶ ἐξετάσει τὴν οἰκείαν ὕλην· ἐκ τῆς ἐπιπολαιότητος τῆς φαντασίας οὐδὲν καθαρὸν καὶ μέγα ἔργον προέρχεται· ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ἄνευ διανοήσεως καὶ σκέψεως δὲν γίνεται τι συνειδητόν. Ἀλλ' ἡ διανόησις, ἡ ἀπαραίτητος καὶ εἰς τὸν καλλιτέχνην, δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν· διότι ἐκείνη λαμβάνει συνείδησιν τῆς ἐσωτερικῆς λογικότητος οὐχὶ ἐν τύπῳ γενικῶν προτάσεων καὶ παραστάσεων ἀλλ' ἐν συγκεκριμένῃ μορφῇ. (Αὐτ. 379 ἐξ.).

² Πάντα ταῦτα προϋποθέτουσι μακρὰν ἐργασίαν καὶ πολλὴν ἐμπειρίαν· διὸ καὶ τὰ καλλιστεύματα τῆς τέχνης συντελοῦνται κατὰ τὴν ἀνδρικήν καὶ γερροντικήν ἡλικίαν, εἰ καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν δαιμόνιον δρᾷ ἀπὸ τῆς νεότητος, ὡς συνέβη ἐπὶ παραδείγματος εἰς τὸν Goethe καὶ τὸν Schiller. (Αὐτ. 380 ἐξ.).

³ Συνήθως ὅμως διαστέλλονται ἀπ' ἀλλήλων ἡ *μεγαλοφυΐα* καὶ ἡ *ιδιοφυΐα*, ὧν ἡ δευτέρα σημαίνει τὰς ὑπὸ τῆς τέχνης ἀπαιτουμένας *ιδιαιτέρας* δεξιότητας. (Αὐτ. 381).

ἐνδελεχοῦς ἐπιμελείας ἀλλὰ κυρίως ὅμως εἶναι ἐπακολουθήματα φυσικῆς δυνάμεως καὶ προδιαθέσεως, ἰδιοφυΐας καὶ μεγαλοφυΐας ¹.

11. Ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας καὶ ἔντεχνος ἐκτέλεσις, θεωρουμένη ὡς κατάστασις τοῦ καλλιτέχνου κατ' ἑαυτήν, εἶναι ἡ συνήθως λεγομένη ἐπίπνοια, ὁ ἐνθουσιασμός. Τοῦτον ἐγγενῶς οὔτε ἡ διέγερσις τῶν αἰσθησεῶν μόνη ² οὔτε ἡ ἀπλή ἐπιθυμία καὶ ἀπόφασις ³ ἀλλ' ὠρισμένον περιεχόμενον, ὠρισμένη ὕλη, ἣν ὁ καλλιτέχνης ἢ ἀρύεται ἐξ ἑαυτοῦ ἢ συνηθέστερον λαμβάνει ἀπὸ ἐξωτερικῆς αἰτίας ⁴. Ὁ ἐνθουσιασμός παρακολουθεῖ τὴν μεγαλοφυΐαν, ὁ δὲ ἀληθινὸς καλλιτέχνης ἐμπεφορημένος ζωῆς εὐρίσκει πρὸς ἐνέργειαν καὶ ἐνθουσιασμόν μυρίας ἀφορμάς, ἅς ἄλλοι παρέρχονται ἀσυγκίνητοι. Εἶναι δὲ κατ' οὐσίαν ὁ ἐνθουσιασμός οὐδὲν ἄλλο ἢ παντελῆς πλήρωσις καὶ κατακράτησις τοῦ πνεύματος ὑπὸ τοῦ πράγματος ὡς ὕλης. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὁ καλλιτέχνης λησμονεῖ ἑαυτὸν καὶ πληροῦται ὑπὸ τοῦ πράγματος, βυθίζεται εἰς τὸ οἰκεῖον περιεχόμενον καὶ καθίσταται ὄργανον καὶ ἔμψυχος ἐνέργεια τοῦ πράγματος ⁵. Πλὴν δὲν κρατεῖται μόνον ὑπὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ καὶ κρατεῖ αὐτοῦ, διαμορφοῖ τοῦτο καὶ διακοσμεῖ. Καρπὸς δὲ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἐνθουσιασμοῦ εἶναι ἡ ἐνάργεια τῆς ἐποπτείας, ἣτις συλλαμβάνει καὶ ἀπεικονίζει τὸ πρᾶγμα ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει καὶ ἐλευθερίᾳ αὐτοῦ, ἐν γνησίᾳ ἀντικειμενικότητι ⁶. Ἀπὸ ταύτης ἀπομακρύνουσι τυχαῖαι μερικότητες προερχόμεναι ἐκ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἰδίου χαρακτῆρος τοῦ τεχνίτου, ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας αὐτοῦ (Manier) ⁷. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ

¹ Αἱ παντοῖαι τέχναι εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἐθνικαὶ καὶ συναφεῖς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ λαοῦ. Οἱ Ἴταλοὶ ἐπὶ παραδείγματος ἔχουσι σχεδὸν ἔμφυτον τὸ ἄσμα καὶ τὴν μελωδίαν· οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀπὸ φύσεως εἶναι εὐεπίφοροι εἰς τὸ στιχουργεῖν καὶ ᾄδειν. (Αὐτ. 384 ἐξ.).

² Ἡ θερμότης τοῦ αἵματος δὲν ἐξαρκεῖ εἰς γένεσιν ἐνθουσιασμοῦ· ὁ καμπανίτης δύναται νὰ ῥέῃ ἄφθονος χωρὶς νὰ διεγείρῃ ποιητικὴν ἐπίπνοιαν.

³ Ὁ προτιθέμενος σκοπὸν καὶ ἐπιχειρῶν νὰ ἐνθουσιασθῇ, ἵνα παρασκευάσῃ ποίημα ἢ ζωγραφῆσῃ εἰκόνα ἢ ἀνεύρῃ μελωδίαν, δὲν θὰ φθάσῃ εἰς ὠραίαν σύλληψιν οὐδὲ θὰ παραγάγῃ γνήσιον τεχνουργημα. (Αὐτ. 386).

⁴ Οἱ ὕμνοι τοῦ Πινδάρου ἐπὶ παραδείγματος προήλθον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατ' ἐντολήν.

⁵ Αὐτ. 387 ἐξ.

⁶ Αὐτ. 388 ἐξ.

⁷ Ἐνταῦθα ἔχομεν οὐχὶ γενικοὺς τρόπους τῆς τέχνης, ἀπαιτοῦντας διαφορὸν ἀπεικόνισιν (ἄλλως πρέπει ἐπὶ παραδείγματος νὰ ἀντιληφθῇ καὶ παραστήσῃ ὁ ἐπικός καὶ ἄλλως ὁ λυρικός ποιητής), ἀλλὰ μερικοὺς τρόπους περὶ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ὀφειλομένους εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα τοῦ τεχνίτου, οἵτινες τρόποι ἐνδέχεται νὰ προβῶσιν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ

ἀντικειμενικὸς τρόπος τῆς ἀπεικονίσεως, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ τέχνη καὶ ἐφαρμόζει ὁ καλλιτέχνης, ἀποτελεῖ τὸ ὕφος (Styl)¹. Τέλος ἡ ἐνότης τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ καλλιτέχνου καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀντικειμενικότητος τῆς ἀπεικονίσεως εἶναι ἡ πρωτοτυπία². Αὕτη συμπεριλαμβάνει ἐν ἁρμονίᾳ τὸ τε ὑποκειμενικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν μέρος τοῦ εἰκονισμοῦ· ἐνθεν μὲν παρέχει τὴν ἰδιαιτάτην καὶ ἐνδόμυχον ψυχὴν τοῦ τεχνίτου ἐνθεν δὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου, οὕτως ὥστε ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ ἐκείνου ἐμφανίζεται ὡς τὸ ἴδιον γνῶρισμα αὐτοῦ τοῦ πράγματος³. Ὁ τεχνίτης καὶ τὸ τεχνουργημα τότε ἔχουσι γνησίαν πρωτοτυπίαν, ὅταν ἐμψυχῶνται ὑπὸ τῆς λογικότητος τοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀληθοῦς περιεχομένου⁴.

35. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

1. Οὕτω νοεῖται τὸ καλὸν καθόλου καὶ καθορίζεται ἡ θέσις τῆς τέχνης. Ἡ τέχνη ἀναφέρεται, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία, εἰς τὸν ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ θεῖον κόσμον, εἰς τὴν ἰδέαν, πλὴν ὅτι ἐκείνη ἔργον ἔχει νὰ παραστήσῃ τὴν ἰδέαν ἐν αἰσθητῇ μορφῇ καὶ ἐποπτικῷ ἀντικειμένῳ καὶ τοιουτοτρόπως ποιήσῃ αὐτὴν μᾶλλον προσιτὴν εἰς τὸν αἰσθανόμενον ἄνθρωπον. Τὸ δὲ ἰδεῶδες ἢ ἡ συνείδησις τῆς τέχνης ἀναπτύσσεται παραλλήλως πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ συντελεσμένην πρόοδον τοῦ πνεύματος, ὅπερ κατὰ μικρὸν λαμβάνει ἐπίγνωσιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἐν συναφείᾳ καὶ ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀναπτύσσονται καὶ μεταβάλλονται οἱ τύποι τῆς τέχνης. Ἡ δὲ περὶ τοὺς τύπους τούτους διαφορὰ προέρχεται ἐκ τῆς σχέσεως, ἐν ἣ εὐρίσκεται παρὰ τῷ τεχνουργήματι ἡ ἐπιφαινομένη «ἰδέα» πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν «μορφὴν». Ἀλλὰ καὶ ἡ

περιέλθωσιν εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἰδεώδους. (Αὐτ. 391 ἐξ.).

¹ Οὕτως ἐν τῇ μουσικῇ διακρίνεται τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὕφος ἀπὸ τοῦ μελοδραματικοῦ. (Αὐτ. 394 ἐξ.).

² Αὐτ. 395 ἐξ.

³ Ἡ πρωτοτυπία πρέπει νὰ διαστέλληται ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ὑποκειμενικότητος ψιλῶν φαντασιῶν. Διότι συνήθως ἀποκαλοῦσι πρωτοτυπίαν τὴν παραγωγὴν παραδοξιῶν, αἵτινες εἶναι ἴδιαι ὄρισμένου προσώπου καὶ εἰς οὐδενὸς ἄλλου τὸν νοῦν ἐπέρχονται. (Αὐτ. 396).

⁴ Ἡ πρωτοτυπία καταπνίγει πᾶσαν τυχαίαν μερικότητα καὶ ὁ καλλιτέχνης στοιχεῖ εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ τὸν πληροῦμενον ὑπὸ μόνου τοῦ πράγματος. «Ἡ μόνη μεγάλη ἰδιοτροπία ἦτο ἐξ ἀρχῆς τὸ στερεῖσθαι πάσης ἰδιοτροπίας, κατὰ τοῦτο δὲ μόνον πρέπει νὰ ὀνομασθῶσι πρῶτότυποι ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Ῥαφαήλ, ὁ Σαίξπηρ». (Αὐτ. 400).

σχέσις τῶν δύο συστατικῶν τοῦ καλλιτεχνήματος μερῶν ἤρτηται ἐπὶ τέλους ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἢ ἐν τινι βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως εὐρισκομένη συνείδησις ἀντιλαμβάνεται τῆς ἰδέας, τοῦ ἰδεατοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Ἐν ἀναφορᾷ λοιπὸν πρὸς ἄλληλα θεωρούμενα τὰ δύο τοῦ καλοῦ στοιχεῖα παρέχουσι τρεῖς περιπτώσεις· ἢ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή ἐπικρατεῖ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιεχομένου ἢ ἀμφοτέρωθεν τὰ μέρη ἰσορροποῦσιν ἢ τέλος τὸ περιεχόμενον δεσπόζει τῆς μορφῆς. Κατὰ ταῦτα διακρίνονται τρεῖς τύποι τῆς τέχνης, ὁ συμβολικὸς καὶ ὁ κλασσικὸς καὶ ὁ ῥωμαντικὸς¹.

α) Ἡ συμβολικὴ τέχνη

1. Ὁ ἐν τοῖς πρόσθεν καθορισμὸς τοῦ καλοῦ ὡς τοῦ ἀπολύτου ἐν αἰσθητῇ ὑπάρξει, ὡς τῆς ἰδέας ἐν τῷ πεπερασμένῳ φαινομένῳ, ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην τὴν ἐν τῇ τέχνῃ διάκρισιν δύο στοιχείων, τοῦ ἐσωτερικοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τῆς ἐννοίας (σημασίας, παραστάσεως) καὶ τῆς εἰκότος (σημείου, ἐκφράσεως), τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῇ λεγομένῃ συμβολικῇ τέχνῃ τὰ δύο στοιχεῖα δὲν εἶναι ἰσοδύναμα ἀλλ' ἡ ὕλη ἐπικρατεῖ τοῦ πνεύματος, ἡ μορφή δεσπόζει τοῦ περιεχομένου. Ἡ τέχνη αὕτη πειράται νὰ παραστήσῃ διὰ μορφῆς αἰσθητῆς ἀσαφῆ τινὰ ἰδέαν· ἀνήκει δὲ εἰς τὴν παιδικὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Ἐν τῇ περιόδῳ ἐκείνῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐν τῷ πεπερασμένῳ ἐπιφαινομένης ἰδέας κατὰ τρόπον ἀόριστον, ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένον. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἀσαφοῦς καὶ ἀδιορίστου χρησιμεύει μόνον σκοτεινὴ τις καὶ οὐχὶ σύμμετρος ἐξωτερικὴ μορφή, ἡ τέχνη εἶναι μᾶλλον ἀπόπειρα καὶ σπουδὴ πρὸς ἀπεικόνισιν ἢ πραγματικὴ παράστασις τῆς ἰδέας. Ἡ «μορφή» δὲν εἶναι ἀληθινὴ ἐκφρασις ἀλλ' ἀπλοῦν «σύμβολον» τῆς ἰδέας, ἣτις λανθάνει καὶ ὑποδηλοῦται. Ἐντεῦθεν προέρχεται τὸ ἀλλόκοτον καὶ αἰνιγματῶδες τῶν ἀνατολικῶν τεχνουργημάτων καὶ κατ' ἐξοχὴν τῶν ἔργων τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης².

2. Τὴν κατωτάτην βαθμίδα τῆς τέχνης ταύτης κατέχει ἡ «ἀνεπίγνωστος συμβολικὴ», καθ' ἣν συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημασία καὶ μορφή, ψυχὴ καὶ σῶμα, ἐννοία καὶ πραγματικότης· τὸ σωματικὸν καὶ αἰσθητόν, τὸ φυσικὸν καὶ ἀνθρώπινον δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐκφρασις τῆς ἐννοίας ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ φαινόμενον λαμβάνεται ὡς ἡ ἄμεσος προ-

¹ Αὐτ. 115 ἐξ.

² Αὐτ. 403 ἐξ. 407 ἐξ. 433 ἐξ.

γματικότης καὶ παρουσία τοῦ ἀπολύτου. Οὕτως ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Λάμα ὁ ὠρισμένος καὶ πραγματικὸς ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται καὶ τιμᾶται ὡς θεός. Καὶ ἐν ἄλλαις φυσικαῖς θρησκείαις ὑπολαμβάνονται ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ὄρη, ποταμοί, ζῶά τινα ὡς θεῖα ὄντα καὶ τιμῶνται ὡς θεοί¹.

3. Ἀνωτέραν θέσιν κατέχει ἡ φανταστικὴ συμβολικὴ, ἣτις ἰδιάζει εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Ἰνδῶν². Ἐνταῦθα ἔννοιαι ἀφηρημέναι, ὡς ἡ τοῦ ἀπολύτου, τῆς τῶν πάντων ἐνότητος, τῆς δημιουργίας κ.τ.τ., προσλαμβάνουσι μορφήν αἰσθητήν. Αἱ αἰσθηταὶ ὅμως εἰκόνες δὲν θεωροῦνται ἀπλῶς ὡς σύμβολα ἀλλὰ ταυτίζονται πρὸς τὰς ἐννοίας³. εἶναι δὲ ἡ ἀνεπίγνωστος αὕτη συμβολικὴ φανταστικὴ, διότι αὐξάνει τὸν ἀριθμὸν τῶν θεῶν ἐπ' ἄπειρον καὶ ποιεῖ τὰς μορφὰς αὐτῶν ἀλλοκότους⁴.

4. Ἐπακολουθεῖ ἡ κυρίως συμβολικὴ⁵, καθ' ἣν αἱ εἰκόνες δὲν ἐκφράζουσιν ἀλλὰ περικαλύπτουσι τὴν ἑαυτῶν ἔννοιαν. Ἡ Αἴγυπτος εἶναι ἡ χώρα τῶν συμβόλων καὶ τῆς συμβολικῆς τέχνης. Ἐνταῦθα ἡ ἔννοια καὶ ἡ εἰκὼν εὐρίσκονται ἐν ἀρρήκτῳ ἐνότητι, διὸ καὶ ἡ συμβολικὴ τέχνη εἶναι ὡσαύτως ἀνεπίγνωστος· εἶναι δὲ ἡ τέχνη αὕτη κυρίως συμβολικὴ, διότι αἱ ἐκφράσεις καὶ εἰκόνες αὐτῆς, οἷαι αἱ πυραμίδες, τὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα, τὰ ἱερὰ ζῶα καὶ ὅσα τοιαῦτα, δὲν ἀποκαλύπτουσι ἀλλὰ συγκρύπτουσι καὶ καταλείπουσι σκοτεινὰς τὰς οἰκείας ἐννοίας⁶. Τὰ αἰγυπτιακὰ σύμβολα περιέχουσιν ἀσαφῶς μὲν πολλὰ φανερῶς δὲ οὐδέν, πολλοῦ δὲ χρήζουσι κόπου πρὸς διασάφησιν

¹ Ἡ θρησκεία τοῦ Ζωροάστρου θεωρεῖ τὸ φυσικὸν φῶς, τὸν ἥλιον, τὸ πῦρ ὡς αὐτὸ τὸ ἀπόλυτον, ὡς τὸν θεόν· δὲν διακρίνει τὸ θεῖον ἀπὸ τοῦ φωτὸς ὡς ἀπλῆς ἐκφράσεως καὶ εἰκόνος ἢ συμβόλου ἐκείνου. Ὡσαύτως λαμβανόμενον τὸ φῶς ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου ταυτίζεται πρὸς αὐτά, δὲν θεωρεῖται ὡς ἀπλοῦν σύμβολον τούτων. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὸ σκότος ταυτίζεται πρὸς τὸ κακὸν καὶ βλαβερόν, τὸ ἀκάθαρτον καὶ φθοροποιόν. Καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ὁ καθαγιασθεὶς ἄρτος καὶ οἶνος θεωροῦνται ὡς τὸ πραγματικὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. (Αὐτ. 434—445).

² Αὐτ. 445—463.

³ εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἰνδῶν ὁ πίθηκος, ἡ ἀγελάς καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι σύμβολα τοῦ θεοῦ ἀλλ' αὐτὸ τὸ θεῖον.

⁴ Ἀπὸ τοῦ Βράχμα καὶ τοῦ Τριμούρτη ὁρμωμένη ἡ Ἰνδικὴ φαντασία χωρεῖ εἰς ἄπειρον ἀριθμὸν πολυμόρφων θεῶν. (Αὐτ. 458).

⁵ Αὐτ. 463—481.

⁶ Ἡ ἱστορία τοῦ Ὄσιριδος ἔχει περιεχόμενον ἐννοίας φυσικᾶς. Ὁ θεὸς δηλαδὴ οὗτος ὑπεμφαίνει ἔνθεν μὲν τὸν ἥλιον καὶ τὸν ἐτήσιον αὐτοῦ κύκλον, ἔνθεν δὲ τὴν ἀνύψωσιν καὶ τὴν κατάπτωσιν τοῦ Νείλου τοῦ ποιοῦντος τὴν γονιμότητα τῆς Αἰγύπτου. (Αὐτ. 477 ἔξ.).

τῶν σκοτεινῶν ἐννοιῶν. Τὰ ἔργα ἄρα τῆς τέχνης ταύτης ἔνεκα τῆς μυστηριώδους συμβολικῆς ἀποβαίνουνσιν αἰνίγματα, σύμβολον δὲ τρόπον τινὰ αὐτῆς τῆς συμβολικῆς τάσεως εἶναι ἡ Σφίγξ¹.

5. Ὑπερτέρα βαθμὶς εἶναι ἡ συμβολικὴ τοῦ ὑψηλοῦ, καθ' ἣν οὐχὶ ἡ εἰκὼν ἀλλ' ἡ ἐννοια ἐξαίρεται². Ὑψηλὸν εἶναι τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν, κατὰ πάντα δὲ λόγον ὑψηλὸν εἶναι ὁ θεός, πρὸς ὃν παραβαλλόμενα πάντα τὰ πεπερασμένα ἐξουθενοῦνται καὶ ἐκμηδενίζονται. Ὁ θεὸς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν φαινομένων εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ οὐσιῶδες ἓν, ὅπερ ὡς καθαρὰ νόησις ὑπάρχει προσιτὸν μόνον εἰς τὴν καθαρὰν νόησιν³ εἶναι ἄρα ἄμορφος καὶ ὑπὲρ τὰ ἐπὶ μέρος φαινόμενα καὶ τὴν ὁλότητα αὐτῶν ἠρμένη οὐσία, ἀπόλυτος καὶ ἀληθῶς ὑψηλὴ οὐσία³. Τοιαύτη οὐσία οὔτε αἰσθητοποιεῖται οὔτε εἰκονίζεται⁴ ἀλλὰ παρίσταται συμβολικῶς (συμβολικὴ τοῦ ὑψηλοῦ). Ὅποτε δὲ τὸ ὑψηλὸν οὔτε αἰσθητοποιεῖται οὔτε ἀπεικονίζεται, ἔπεται ὅτι αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι ἀδυνατοῦσι νὰ παραστήσωσιν αὐτό· ἐπιτηδεῖα πρὸς τοῦτο εἶναι μάλιστα ἡ ποίησις, ἥτις μόνη εἶναι ἱκανὴ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν κενότητα καὶ οὐδένειαν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ ἐπειδὴ ἡ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου σχέσις εἶναι διττή, καθ' ὅσον ὁ θεὸς θεωρεῖται ὅτι ὑπάρχει ἢ ἐν τῷ κόσμῳ ὡς οὐσία πάντων (πανθεΐα)⁵ ἢ ἐκτὸς τοῦ κόσμου καὶ ἐπέκεινα τῶν δημιουργημάτων (δυϊσμός)⁶, ἡ συμβολικὴ τοῦ ὑψηλοῦ

¹ Αὐτ. 480 ἐξ.

² Αὐτ. 482—501.

³ Ὁ Κάντιος ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς «Κριτικῆς τῆς κριτικῆς δυνάμεως» παρατήρησεν ὅτι τὸ ὑψηλὸν ἐν οὐδενὶ τῶν πραγμάτων τῆς φύσεως ὑπάρχει ἀλλὰ περιέχεται μόνον ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ὅταν λαμβάνωμεν ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι ὑπερέχομεν τῆς τε ἐν ἡμῖν καὶ τῆς ἐκτὸς ἡμῶν φύσεως, ἥτοι ὅταν ἀνυψώμεθα ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθητὴν φύσιν. Ὁ Ἔγγελος ὁμῶς δὲν περιορίζει τὸ ὑψηλὸν ἐν τῇ ὑποκειμενικότητι τῆς καρδίας καὶ ταῖς ιδέαις τοῦ λόγου, ἀλλὰ θεωρεῖ ἐκεῖνο τεθεμελιωμένον ἐν τῇ ἀπολύτῳ οὐσίᾳ. (Αὐτ. 483 ἐξ.).

⁴ Ἐνταῦθα γίνεται ἡ ἀπόπειρα, ὅπως ἐκφράσωμεν τὸ ἀπόλυτον χωρὶς νὰ εὐρίσκωμεν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ἀντικείμενον πρόσφορον εἰς παράστασιν ἐκείνου. Τὸ ἀπόλυτον, καθὰ ὑπάρχον ἔξω τῆς ὅλης τῶν ἀντικειμένων σειρᾶς, παραμένει ἀνέκφραστον καὶ ἀνώτερον πάσης πεπερασμένης ἐκδηλώσεως· μόνον δ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ φαινόμενα δύναται νὰ ἐκφρασθῇ, διότι ὡς οὐσία εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἄμορφον καὶ εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐποπτεῖαν ἀπρόσιτον. (Ἐνθ. ἄνωτ.)

⁵ Θρησκεία τῆς πανθεΐας εἶναι ἡ Ἰνδική, ἡ μωαμεθανικὴ, ἡ περσικὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ μυστικὴ θεωρία.

⁶ Θρησκεία τῆς προσωπικῆς καὶ ὑψηλῆς θεότητος εἶναι ἡ Ἰουδαϊκὴ. Κατὰ ταύτην ὁ θεὸς εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ καὶ ἀνώλεθρος οὐσία, ἧς ἀποκάλυψις

διακρίνεται εἰς δύο εἶδη, τουτέστιν εἰς τὴν «πανθεικὴν τέχνην» (πανθειάν τῆς τέχνης) καὶ εἰς τὴν «τέχνην τοῦ ὑψηλοῦ»¹.

6. Πανθεικὴ ποίησις εἶναι ἡ Ἰνδική, καθ' ἣν ὁ Κρίσνας, ἡ ἀληθινὴ ἐνσάρκωσις τοῦ Βισνοῦ, παρίσταται λέγων² περὶ ἑαυτοῦ· «Γῆ, ὕδωρ καὶ ἄνεμος, ἀῆρ καὶ πῦρ, πνεῦμα, νοῦς καὶ ἡ Ἐγώτης εἶναι τὰ γνήσια μόρια τῆς ἐμῆς οὐσιώδους δυνάμεως...» καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ³. «Μεταξὺ τῶν ἀστέρων ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀκτινοβολῶν ἥλιος, μεταξὺ τῶν σεληνοειδῶν σημείων ἡ σελήνη, μεταξὺ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὸ βιβλίον τῶν ὕμνων, μεταξὺ τῶν ζώων ὁ λέων, μεταξὺ τῶν ὄρων τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸ ἔαρ κ.τ.τ.»⁴.

Τὴν ἀνατολικὴν πανθειάν εὐρίσκομεν ἐν ὑψηλοτέρῳ βαθμῷ καὶ κατὰ τρόπον ἐλευθερώτερον παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς καὶ τοῖς Πέρσαις. Οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ποιοῦσι νὰ ἐνίδωσιν ἐν πᾶσι τὸ θεῖον καὶ ὄντως ἐμβλέπουσιν αὐτὸ καὶ μάλιστα ἐν τῷ εὐρυνομένῳ καὶ ἐλευθερουμένῳ βάθει τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως, ὅθεν προέρχεται ἡ εὐτυχία καὶ μακαριότης εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μερικότητος ἀπαλλασσόμενος βυθίζεται εἰς τὸ αἶδιον καὶ ἀπόλυτον καὶ ἀναγνωρίζει καὶ συναισθάνεται ἐν παντὶ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ⁵. Παραπλήσια ποιοῦσι καὶ οἱ χριστιανοὶ μυστικοί, ἐξ ὧν ὡς παράδειγμα μνημονεύεται ὁ Ἄγγελος Σιλέσιος. Οὗτος μετὰ μεγίστης τόλμης καὶ βάθους παρατηρήσεως καὶ συναισθήματος ἀπεικονίζει ζωηρῶς τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ ἐν τοῖς οὔσι καὶ τὴν ἔνωσιν τοῦ ἐγὼ (τοῦ ἀνθρώπου) μετὰ τοῦ θεοῦ⁶.

εἶναι ὁ κόσμος καὶ παροδικὰ φαινόμενα πάντα τὰ αἰσθητά. Ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται ὅτι ἐναντι τοῦ θεοῦ εἶναι ἐξουθενωμένος καὶ ὅτι ἀνυροῦται φοβούμενος τὸν Κύριον καὶ τρέμων τὴν ὀργὴν αὐτοῦ.

¹ Αὐτ. 484 ἐξ.

² Bhagavad—Gita Lect. 7, 4.

³ Αὐτ. Lect. 10, 21.

⁴ Αὐτ. 485 ἐξ.

⁵ Τὴν περσικὴν μυστικὴν τάσιν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ποιηταῖς Dschelaleddin=Rumi καὶ Hafis. Ἐκεῖνος ἐνορᾷ τὸν ἕνα θεὸν ἐν πᾶσι τοῦ κόσμου τοῖς χώροις, ἀνάγει τὰ πάντα καὶ ἕκαστον πράγμα εἰς τὸ θεῖον καὶ ποιεῖ αὐτὸ κέντρον, ὅπερ εὐρύτατα πανταχόσε ἐκτείνεται. Οὗτος δὲ ἐκφράζει μὲν μεμψιμοιρίαν καὶ λύπην ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πόνῳ παραμένει ἀμέριμνος ὡς ἐν εὐτυχίᾳ. Οἱ Πέρσαις εὐαρέστως ἀσχολοῦνται περὶ τοὺς πολυτίμους λίθους, τὰ ἄνθη καὶ τὰ πτηνά, μάλιστα δὲ περὶ τὸ ῥόδον καὶ τὴν ἀηδόνα. Ὑπὸ τούτων ἐνεπνεύσθη ὕστερον ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ καὶ ὁ Goethe. (Αὐτ. 490 ἐξ.).

⁶ Αὐτ. 493.

7. Κατὰ τὴν ἑτέραν θεωρίαν ὁ θεὸς διακρίνεται ἀπὸ τῆς φύσεως, τὸ πνευματικὸν διαστέλλεται ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ. Τὸν εἰκονισμὸν ἐκείνου ἐπιχειρεῖ νὰ παράσχη ἡ «τέχνη τοῦ ὑψηλοῦ»¹, ἣν ἀπαντῶμεν κατ' ἐξοχὴν παρὰ τῆ ἱερᾶ ποιήσει τῶν Ἰουδαίων². Ἡ ποίησις αὕτη γενικώτατον ὑποκείμενον ἔχει τὸν θεὸν ὡς κύριον τοῦ κόσμου, κεχωρισμένον ἐν ἑρῆμῳ μονώσκει μακρὰν τοῦ κόσμου καὶ αἷτιον αὐτοῦ. Ἄνυμνεῖ λοιπὸν τὸν θεόν, ὅστις ἐδημιούργησε κατὰ πνευματικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν (Καὶ εἶπεν ὁ θεὸς «γεννηθήτω φῶς» καὶ ἐγένετο φῶς) καὶ ὑπάρχει ὑπὲρ τὸν κόσμον τὸν περιορισμένον καὶ πεπερασμένον καὶ χρησιμεύοντα μόνον εἰς δόξαν ἐκείνου· κηρύττει ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι αὐτοτελές³, ἀλλὰ πάντα ὑφίστανται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ καὶ ὑπάρχουσιν ὅπως ὑπηρετῶσιν εἰς τὴν δόξαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ⁴.

8. Ἡ τέχνη τοῦ ὑψηλοῦ φθάνει εἰς συνειδητὸν χωρισμὸν τῶν δύο τοῦ συμβόλου μερῶν (ἐννοίας καὶ μορφῆς, θεοῦ καὶ κόσμου) καὶ οὕτως ἄγει εἰς τὴν «συνειδητὴν συμβολικὴν τῆς συγκριτικῆς τέχνης». Κατὰ ταύτην ἡ ἐννοία εἶναι οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν συνειδητὴ ἀλλὰ καὶ σαφῶς διακρίνεται ἀπὸ τῆς οἰκείας μορφῆς. Ἡ δὲ σύγκρισις εἶναι διττή, ὅποτε ὁρμᾶται ἢ ἀπὸ τοῦ συγκεκριμένου φαινομένου ἢ ἀπὸ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἔχομεν μορφὰς τῆς συμβολικῆς τέχνης τὸν μῦθον, τὴν παραβολήν, τὴν παροιμίαν, τὸν ἀπό-

¹ Ἐὰν ἡ συμβολικὴ τέχνη καθόλου καλῆται ἁγία τέχνη, ὡς ἔχουσα περιεχόμενον τὸ θεῖον, ἡ τέχνη τοῦ ὑψους πρέπει νὰ ὀνομάζεται κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἁγία, καθὰ τιμῶσα μόνον τὸν θεόν. (Αὐτ. 495 ἑξ.).

² Αὐτ. 494—501.

³ Μόνον ἐν, ὁ θεός, εἶναι αἰώνιον καὶ ἀνώλεθρον, πάντα δὲ τὰ ἄλλα παροδικὰ καὶ φθαρτά· ἐκ τούτου ἀπορρίπτεται ἡ πίστις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. (Αὐτ. 500).

⁴ Ἀνέφικτα παραδείγματα γνησίου ὕψους ἐν τῇ ἐξυμνήσει τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ παρέχουσιν οἱ ψαλμοὶ καὶ μάλιστα ὁ 103ος. Ἐνταῦθα λέγεται· πλὴν ἄλλων· «ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· ὁ στεγάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερφᾶ αὐτοῦ, ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ· ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον· ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὗ κληθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ἄδυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιδόλαιον αὐτοῦ... Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφήν αὐτοῖς εὐκαιρον. Δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντος δέ σου τὴν χεῖρα τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος· ἀποστρέφοντος δέ σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χεῖν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν». (Αὐτ. 499 ἑξ.).

λογον καὶ τὴν μεταμόρφωσιν¹. Ἡ διήγησις δηλαδὴ πράγματος ἐν τῇ φύσει καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ ζωικῷ βασιλείῳ συμβαίνοντος, ἐξ οὗ εὐδήλως συνάγεται ἠθικὴ ἀρχή, ἀποτροπή, δίδαγμα, παράγγελμα κ.τ.τ., εἶναι ὁ μῦθος². Ἡ δὲ διήγησις πράγματος ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἰλημμένου ὡς ἐναργοῦς εἰκόνας σπουδαίας ἀληθείας εἶναι ἡ παραβολή³. Ἡ ἔκφρασις πάλιν ἀληθείας γινομένη ἄνευ διηγήσεως καὶ ἐν πάσῃ συντομίᾳ εἶναι ἡ παροιμία⁴. Ἡ δὲ οὕτω πως ἐκτιθεμένη παραβολή, ὥστε νὰ ἐξαγγέλλῃ γενικὴν πρότασιν, λέγεται ἀπόλογος⁵. Τέλος ἡ μεταμόρφωσις εἶναι συμβολικὴ καὶ μυθολογικὴ παράστασις, καθ' ἣν ἀμάροτημα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ διαπραχθὲν ἔχει ἐπακολούθημα τιμωρίαν ἐπάγουσαν ἀπώλειαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ μετάπτωσιν εἰς φυσικὴν ὑπαρξιν, οἷον εἰς βράχον, πηγὴν, δένδρον, ἄνθος, ζῶον κ.τ.τ.⁶.

9. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, καθ' ἣν ἡ σύγκριστις ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐννοίας, ἔχομεν ἄλλα εἶδη τῆς συμβολικῆς τέχνης, οἷον τὸ αἰνίγμα, τὴν ἀλληγορίαν, τὴν μεταφοράν, τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν. Τὸ αἰνίγμα ἀνάγεται εἰς τὴν συνειδητὴν συμβολικὴν καὶ διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ κυρίως συμβόλου, ὅτι ἡ ἐννοία εἶναι μὲν εἰς τὸν ἐπινοητὴν ἐκείνου (τοῦ αἰνίγματος) σαφῶς καὶ τελείως συνειδητὴ ἀλλὰ παρίσταται ἐπίτηδες καὶ ἐκ προθέσεως ἐν συγκεκριμένῃ μορφῇ⁷. Τὸ ἐναντίον τοῦ αἰνίγματος εἶναι ἡ ἀλληγορία⁸. Αὕτη ἐπιζητεῖ μὲν

¹ Αὐτ. 502—508.

² Περί τῶν παντοίων μορφῶν τοῦ μύθου ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 510—518.

³ Παραβολή εἶναι ἐπὶ παραδείγματος ὁ τρόπος, ὃν ὁ Κῦρος ἐφήρμοσεν ἵνα κινήσῃ τοὺς Πέρσας εἰς ἀποστασίαν. (Ἡροδ. 1, 125 ἐξ.). Παραβολαὶ εἶναι αἱ διηγήσεις τοῦ Εὐαγγελίου περὶ τοῦ σπορέως, τοῦ ἀσώτου υἱοῦ κ.τ.τ. (Αὐτ. 518 ἐξ.).

⁴ Οἷον «ἐκαστος τὰ ἑαυτοῦ πραττέτω» ὁ «σκάπτων λάκκον ἄλλου αὐτὸς ἐμπίπτει» κ.τ.τ.

⁵ Αὐτ. 520 ἐξ.

⁶ Τοιαῦται εἶναι αἱ μεταμορφώσεις τῆς Φιλομήλας, τοῦ Ναρκίσσου, τῆς Ἀρεθούσης, τῶν Πιερίδων καὶ ὅσαι ἄλλαι. (Αὐτ. 512 ἐξ.).

⁷ Τὰ μὲν κυρίως σύμβολα παραμένουσιν ἀδιάλυτα προβλήματα, τὸ δὲ αἰνίγμα εἶναι καθ' ἑαυτὸ λελυμένον. Τὸ αἰνίγμα εἶναι ἀστειότης δοκιμάζουσα τὴν ἀγγίνοιαν καὶ τὴν περὶ τὸ συνδυάζειν εὐχέρειαν. Καὶ ἰδιάζει μὲν μάλιστα εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου, ἀπαντᾷ δ' ἡμῶς καὶ ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ ζωγραφικῇ. Ἀνεφάνη τὸ πρῶτον καὶ ἠὺδοκίμησε κατ' ἐξοχὴν ἐν χρόνοις παλαιοτέροις ἐν Ἀνατολῇ. Καὶ ὕστερον δ' ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι εὐαρέστως ἐθεραπεύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Σκανδιναυῶν καὶ τῶν Γερμανῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις κρατεῖ ἐν ταῖς ἀναστροφαῖς ὡς τερπνὸν μέσον εὐτραπείας καὶ ἀστειότητος. (Αὐτ. 526 ἐξ.).

⁸ Αὐτ. 528—533.

ὡσαύτως νὰ διασαφήσῃ ὠρισμένας ἰδιότητας γενικῆς ἐννοίας διὰ συγγενῶν ἰδιοτήτων συγκεκριμένου πράγματος ἀλλὰ πρὸς τοῦτο μεταχειρίζεται μορφήν ὡς οἷόν τε σαφεστάτην. Οὕτω δὴ ἀφηρημένα ἐννοιαί, οἷον δικαιοσύνη, ἔρις, πόλεμος, εἰρήνη, ἔαρ, χειμῶν κ.τ.τ., προσωποποιοῦνται, θεωροῦνται ὡς ὑποκείμενα καὶ χαρακτηρίζονται δι' οἰκείων γνωρισμάτων, ὡς ὁ πόλεμος δι' ὄπλων καὶ σημαιῶν, ἡ δικαιοσύνη διὰ διαδήματος καὶ ζυγοῦ, ὁ θάνατος διὰ σκελετοῦ καὶ δρεπάνου¹.

Ἐνίοτε ἡ καθ' ἑαυτὴν σαφὴς ἐννοια ἐκφράζεται διὰ τινος παρεμφεροῦς φαινομένου τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος ἢ τοιαύτη δ' εἰκονικὴ ἐκφρασις λέγεται μεταφορά². Ἡ μεταφορὰ εἶναι παραβολὴ πλὴν ὅτι ὁ ἐν ταύτῃ γινόμενος χωρισμὸς ἐννοίας καὶ εἰκόνας λείπει ἀπ' ἐκείνης³. Εἰρήσθω δ' ὅτι ἡ συχνὴ χρῆσις μεταφορικῶν ἐκφράσεων διακρίνει οὐχὶ τόσο τὸ πεζολογικὸν ἀπὸ τοῦ ποιητικοῦ ὅσον τὸ ἀρχαῖον ἀπὸ τοῦ νεωτέρου ὕφους⁴. Ἡ δὲ διεξοδικὴ μεταφορὰ εἶναι ἡ εἰκὼν, ἣτις συμβαίνει ἰδίᾳ ὅταν δύο αὐτοτελῆ φαινόμενα ἢ καταστάσεις λαμβάνονται ὡς ἓν, ὅποτε ἡ ἕτερα κατάσταση παρέχει τὴν ἐννοιαν καθισταμένην καταληπτὴν διὰ τῆς εἰκόνας τῆς ἄλλης⁵. Ἡ ἔκτενὴς σύγκρισις ἐννοίας καὶ εἰκόνας εἶναι ἡ παρομοίωσις⁶, ἣτις ἐν

¹ Ἡ ἀλληγορία, κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς ψυχρὰ καὶ μαδαρά, ἀρμόζει οὐχὶ εἰς τὴν ποίησιν ἀλλ' εἰς τὴν γλυπτικὴν καὶ ἀνήκει οὐχὶ τόσο εἰς τὴν ἀρχαίαν ὅσον εἰς τὴν ῥωμαντικὴν τέχνην. (Αὐτ. 531 ἔξ.).

² Τὰ κατὰ τὴν μεταφορὰν ἐκτίθενται διεξοδικῶς. (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 533—540).

³ Ἡ μεταφορικὴ ἐκφρασις λέγει μόνον τὸ ἕτερον μέρος τῆς παραβολῆς, τὴν εἰκόνα· ἡ δὲ κυρία ἐννοια ἴσταται ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τόσο ἐγγύς, ὥστε εἶναι τρόπον τινὰ ἀμέσως δεδομένη. Μεταφορικαί εἶναι ἐπὶ παραδείγματος αἱ ἐκφράσεις «τὸ ἔαρ τῶν παρειῶν» «οἱ κρουνοὶ τῶν δακρῦων». Πλῆθος μεταφορῶν ἔχει πᾶσα γλῶσσα χρησιμοποιοῦσα λέξεις σημαντικὰς αἰσθητῶν πρὸς δήλωσιν πνευματικῶν ἐνεργειῶν· οὕτω τὸ κατὰ λαμβάνειν λέγομεν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κατανόειν. (Ἰδρ. 533 ἔξ.).

⁴ Οἱ μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ποιηταὶ ἔφευγον τὰς συχνὰς μεταφορὰς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀσμενίζουσιν αὐταῖς οἱ νεώτεροι ἐκ δὲ τῶν παλαιῶν οἱ Ἀνατολικοί. (Αὐτ. 539 ἔξ.).

⁵ Δύναται γεγονὸς κοσμοϊστορικῆς σπουδαιότητος νὰ ἀναπτυχθῇ κατὰ τρόπον ποιητικὸν καὶ εἰκονικόν, ὡς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Göthe ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ὕμνος τοῦ Μωάμεθ». Ἐν τούτῳ εἰκονίζεται ζωηρῶς ποταμὸς ὀρμητικὸς ἐκβάλλων εἰς τὸν ὠκεανὸν καὶ οὕτω δηλοῦται ἡ ταχεῖα διάδοσις καὶ ἐπικράτησις τοῦ Ἰσλάμ. Περὶ τὴν χρῆσιν εἰκόνων ἐπιδεικνύουσι μεγάλην τόλμην οἱ Ἀνατολικοί. (Αὐτ. 540 ἔξ.).

⁶ Ἐνῶ ἡ μεταφορὰ καὶ ἡ εἰκὼν δὲν ἐκφέρουσιν ἀλλ' ἀπλῶς ὑπερβαίνουσι τὴν ἐννοιαν, ἡ παρομοίωσις θέτει χωριστὰ ἀμφοτέρωθεν τὰ μέρη, τὴν τε

πασι τοῖς εἶδεσι τῆς ποιήσεως ἐμφιλοχωροῦσα θέλγει τὴν φαντασίαν καὶ βαθύνει τὸ συναίσθημα¹.

10. Μετὰ τῆς συγκριτικῆς τέχνης τερματίζεται ἡ συνειδητὴ συμβολικὴ, καθ' ἣν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ παρίστανται καθ' ἑαυτὰ τὰ δύο μέρη, ἔννοια καὶ μορφή, σημασία καὶ εἰκὼν (φαινόμενον). Αἱ μὲν ἔννοιαι εἶναι ὑποκείμενον τῆς διδασκούσης ἐκφράσεως αἱ δὲ μορφαὶ τῆς περιγραφύσης² καὶ ἐκείνη μὲν ἐν ποιητικῇ μορφῇ ἐκτιθεμένη εἶναι τὸ διδακτικὸν ἔπος αὕτη δὲ ἡ περιγραφικὴ ποίησις³. Στενοτέραν σχέσιν τῶν δύο ἐκείνων μερῶν εὐρίσκομεν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐπιγράμματι, ὅπερ τὸ μὲν περιγράφει πράγμα τι τὸ δὲ παρέχει διασάφησιν αὐτοῦ⁴.

β) Ἡ κλασσικὴ τέχνη⁴

1. Ὁ ὑπὸ τῆς συμβολικῆς τέχνης μάτην ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ τῆς κλασσικῆς. Ταύτης τὸ μὲν περιεχόμενον ὑπάρχει ἡ ἰδέα, τουτέστιν ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης κατὰ τὴν παντελῆ αὐτῆς δύναμιν καὶ ἐλευθερίαν, τὸ δὲ εἶδος εἶναι ὡσαύτως ἡ ἀνθρωπίνη μορφή καὶ ὠραιότης. Ἡ ταυτότης περιεχομένου καὶ εἶδους ἀποτελεῖ τὴν γενικὴν ὑπόθεσιν τοῦ κλασσικοῦ ιδεώδους, ὅπερ οἱ Ἕλληνες διέγνωσαν καὶ παρέστησαν⁵. Ἐν τῇ νεανικῇ ἐκείνῃ τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίᾳ τὸ πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται τῆς ἀπείρου ἰδέας, ἥτοι τῆς ἐλευθερίας, κατὰ συγκεκριμένον τρόπον· εἰκονίζει δὲ τὴν οὕτω νοουμένην ἰδέαν προσφόρως διὰ μορφῆς ἀνθρωπίνης πλὴν ὅτι δὲν λαμβάνει τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν, συνήθη καὶ τυχαίαν κατάστασιν, ἀλλὰ καθαίρει καὶ ἀνάγει αὐτὸ εἰς μορφήν ἰδεατὴν. Ἡ ἰδεατὴ τοῦ ἀνθρώπου μορφή εἶναι ἡ τελεία ἐκφρασις τῆς ἰδέας, οἷα νοεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Τοιουτοτρόπως ἡ ἰδέα ἐκδηλοῦται τελείως ἐν τῷ φαι-

εἰκόνα καὶ τὴν ἔννοιαν, ἅτινα καίπερ χωριζόμενα ἔχουσιν ἀναφορὰν εἰς ἀλληλα ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ περιεχομένου. (Αὐτ. 543).

¹ Ἄριστα παραδείγματα ἐπικῆς παρομοιώσεως εὐρίσκομεν παρ' Ὀμήρου. Περὶ τῆς παρομοιώσεως ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 543—556.

² Αὐτ. 556—562.

³ Αὐτ. 561 ἐξ.

⁴ Περὶ τῆς τέχνης ταύτης διαλαμβάνει ὁ φιλόσοφος ἐκτενῶς (13, 1—120).

⁵ Τὸ ἐν τῇ Αἰσθητικῇ λεγόμενον κλασσικὸν συμπίπτει ἱστορικῶς πρὸς τὸ ἑλληνικόν· διότι — ὡς μετὰ θαυμασμοῦ λέγει ὁ Ἐγελος — τὸ κλασσικὸν κάλλος μετὰ τῆς ἀπείρου ἐκτάσεως τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς ἔλαχεν ὡς δῶρον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν· ὀφείλομεν δὲ τὸν λαὸν τοῦτον νὰ τιμῶμεν, διότι ἀνήγαγε τὴν τέχνην εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς ζωηρότητος καὶ ἀκμῆς. (13, 15).